

Euskararen ezaugarri nagusiak

Txillardegi

Nekez asma daiteke zehazki euskararen ezaugarri nagusiak emate-rakoan.

Hemen, horregatik, euskararen *ezaugarri batzu* aipatuko ditugu. Gure hizkuntzan aspaldidanik ongi erroturik daudenak; eta bestetik, ondoko erdaretatik berezten dutenak.

I. EUSKAL FONETIKAZ

A) IGURZKARIEN HIRUKOIZTASUNA

Bai →igurzkariak, bai →afrikatuak, bi sail hirukoitzetan taxu dai-tezke, koerlazio honen arabera:

$$\frac{[s]}{[c]} = \frac{[s']}{[c']} = \frac{[š]}{[č]} = \frac{(\text{igurzkariak})}{(\text{afrikatuak})}$$

Gaur bizkaieraz gertatu den →neutralizazioa:

$$\begin{aligned} [s] + [s'] &> [s'] \\ [c] + [c'] &> [c] \end{aligned}$$

gertakari berria da.

Hots, hiru ordena horiek batera gertatzea ez da maiz aurkitzen. (A.P.I. →alfabetoan, →ikur berezirik ez dute).

→Aurkakotasuna, dena dela, azkarrago agertzen da bi lehendabiziko ordenen artean, bigarren eta hirugarren ordenen artean baino; aspaldiko denboretan *bi* ordena izan balira bezala.

basi ≠ *hazi* — — — *atso* ≠ *atzo*
esker ≠ *ezker* — — — *hots* ≠ *hotz*

Halaz ere, posible da /s/ eta /š/ fonologi aurkakotasunean aurkitzea:

sagu ≠ *xagu*
samur ≠ *xamur*
sorgin ≠ *xorgin*

Bigarren sailekoei txikitasuna dagokie, edo-ta bihozkortasun-kutsua.

B) /f/ FONEMAREN URRITASUNA

Aspaldidaniko →hitz bat edo beste kenduta (afari), /f/ →fonema duten hitz guztiek arrotz itxura nabarmena dute; aspaldiko denboretan igurzkari →ezpain-horzkaririk izan ez balitz bezala.

Kutsu berbera uzten dute «afari» hitzaren →aldaerek berez: «aihari», «auhari», «auari», «abari», «apari». Badirudi, bestalde, gure /f/ horrek [ø] balio fonetikoa izan duela (→ezpainbikaria, beraz) eta ez [f] gaurkoa.

Kaskoinak eta gaztelaniak /f/-ri buruz erakutsi duten ukoa, euskal →substratuaren bidez azaldu ohi da; eta honetan Kaukaso-ko hizkuntzetara hurbiltzen gaitu (abkhaz, bereziki). Esate baterako: filius (lat.), eta erromanikoetan: fillo, fils, filho; baina hijo [ixo].

Gaur dena dela, /f/ fonema, normaltzat eman daiteke zenbait euskalkitan.

C) /r/ FONEMARIK EZ HITZ-HASIERAN

Euskarak ez du erdal r- fonema inoiz bere horretan hartu, *a-* edo *e-* →epentesiaren bitartez baizik:

lat. <i>rota</i>	eusk. <i>errota</i>
<i>rege</i>	<i>errege</i>

Substratu bidez, joera berbera aurkitzen da kaskoinez; eta, hein batez bederen, aragoeraz: kask.: arrat, arro da, arriu; eta arag.: arrier, arroy, arretundo.

D) HASPERENKETA

Hiru modutara aurkitzen da aspaldidanik (gaur egun Iparraldeko euskalkietan bakarrik):

1. Hitz hasieran eta bokal artean.
hartu; ibar
2. *l*, *n*, eta *r*-ren ondoren, muga fonikoa *h*-ren aurrean dagoelarik:
alhaba; senhar; orhoitu

Badirudi →hasperenketa eta →azentua elkarri datxekiola: mérke / merkhátu; máinu / mainhátu.

E) BUSTIDURAREN BALIO SEMANTIKOA

Gauza ezaguna da, →kontsonante bat euskaraz «busti» edo palatalizatuz gero, denotazio soilari, kutsu bihozkorra eransten zaiola:

<i>mutiko</i>	<i>gozo</i>
<i>muttiko</i>	<i>goxo</i>

→Bustidurak ondoko kontsonante hauek ukitzen ditu, *l, r, d, t, z, s, tz, ts*. Esate baterako:

labur	— —	llabur
hori	— —	holli
madalen	— —	maddalen
tanto	— —	ttantto
zakur	— —	xakur
sagu	— —	xagu
hotz	— —	hotx
otso	— —	otxo

F) DARDARKARIAK: BAKUNAK ETA ANIZTUNAK

Gaurko euskarak (Ziberera alde batera utzita), /r/ / /r̄/ →aurkakotasuna ezagutzen du; nahiz aurkakotasun hori /r/ / /r̄/ eman, edo-ta /r/ / /R/:

<i>oro</i>	≠	<i>orro</i>
<i>bare</i>	≠	<i>barre</i>

Zenbait aztarnak, dena dela, aspaldiko denboretan →dardarkari *bakar* bat ote zegoen idarokitzen dute; euskara, honetan, *Kaukaso*-ko hizkuntzeta-tara hurbilduz:

a) Hitz zahar batzutan ageri den bikoiztasuna:

<i>beriz</i>	=	<i>berriz</i>
<i>hori</i>	>	<i>horrek</i>
<i>harezkero</i>	=	<i>harrezkero</i>
<i>ateri</i>	=	<i>aterri</i>

b) Hitz-elkartu zaharretan somatzen dena:

<i>lur</i>	>	<i>lubizi, lupeko</i>
<i>hamar</i>	>	<i>hamabi, (h)amahiru</i>
<i>bihar</i>	>	<i>biharamun</i>

Aspaldiko euskara, beraz, Kaukaso-ko hizkuntzetatik hurbiltzen bide da honetan. Gauza bera antzinako leku-izenetan:

iluberi / iluberri

Ez bait da ziur ortografi arazo hutsa denik.

G) EUSKAL ASIMILAZIOA

Ozentasunari dagokionez, eta honetan ere ondoko erdaretatik urruntzen delarik (hizkuntza zeltikoak salbu), euskarak lege hau betetzen du orain dela hogeiki mende gutxienez:

akit.: *Cisoonbonnis / Andoxponni*
gorra + ozena > bi gor

Adibidez, gaurko euskaraz:

ez dakit > eztakit
ez gaitu > ezkaitu
ardi + gazte > arkazte (< art-gazte)

Plegu bereko sandhi da ondoko hau:

horiek dira > horie tira

H) AZENTUA

Zubereraren →azentua salbu (eragin erromanikoaz omen), euskal azentua oso urruti dago hizkuntza indoeuropar eta semitikoetatik; eta bertago, itxuraz, hizkuntza fino-ugriarretatik.

Denak idarokitzen du, dena dela, →aldaketa garrantzitsuak gertatu direla euskal azentuan.

II. EUSKAL MORFOSINTAXIAZ

A) GENERORIK EZ EUSKARAZ

Kaukaso-ko zenbait hizkuntzatan bezala, euskarak ez du →genero gramatikalik ezagutzen.

Baina →aditz-jokoan sexu-marka ageri da (ez beti, dena dela): *duk / dun; ekarri diat / ekarri dinat*.

Ageri denez, sexu-markak NORK eta NORI aldatzen ditu; baina ez NOR: *ikusi haut, hindudan*.

B) ZENBAKIAREN ARAZOA

Gaurko euskarak hiru →zenbaki ezagutzen ditu:

(zenbait) <i>gizon</i> ,	(zenbait) <i>gizoni...</i>
<i>gizona</i> ,	<i>gizonari...</i>
<i>gizonak</i> ,	<i>gizonei...</i>

Nahiz, funtsean, hau izan:

gizon-i; *gizon-a(r)i*; **gizon-ag-i*.

Ikuspegi diakroniko batetik, ordea, aisa ageri da bigarren eta hirugarrenaren elkarketa-kutsua (art. *-a < er. hura*); eta badirudi, hitz batez, zenbakirik gabeko egoera bat ezagutu duela euskarak aspaldiko denbotetan.

Honek, berriro ere, Kaukaso-Mendebaldeko hizkuntzetara hurbiltzen gaitu (abkhaz).

C) KAUSATZAILEA EDO ERAGILEA

Bide berria *erazi* →aditza eranstea da:

<i>erosi</i>	>	<i>eros-erazi</i>
<i>saldu</i>	>	<i>sal-erazi</i>

Bide zaharra, ordea, gaur fosilduta, *-ra-* atzizkiaz baliatzea zen:

<i>egin</i>	>	<i>eragin</i>
<i>ekarri</i>	>	<i>erakarri</i>

Berriro ere, Kaukaso-ko hizkuntzak bide dira hurbilena: *r-* (abkhaz).

D) ELKAR-PERPAUSA ETA PERPAUSA BIHURKORRA

Puntu honetan ere, oso bide berezia ezagutzen du euskarak; Kaukaso-ko hizkuntzetatik hurbilago itxuraz:

1.—Elkar-perpausa

Nik zu maite zaitut
Zuk ni maite nauzu
 Hortaz: *guk ELKAR maite dugu*

Elkar hitza deklinatu egiten da: *elkarri*, *elkarren*, *elkarrengandik...*

2.—Perpaus bihurkorra

Nik neure burua hilko dut

Zuk zeure burua ezagutzen duzu

Kaukaso-ko hizkuntzetan «*-re burua*» horixe erabiltzen da, eta ez →izenorderik: georgieraz, abkhaz.

E) EUSKAL ADITZAREN UGARITASUNA

→Lafon-en hitzez esateko, «la complexité du verbe basque contraste avec la simplicité de la déclinaison». Eta, berriro ere, Kaukaso-Mendebaleko hizkuntzak gogorazten dizkigu ezaugarri honek.

Euskal aditza *bat, bi, hiru, are lau*, →subjekturen arabera moldatzen da:

<i>sartu naiz</i>	(ni)
<i>sartu natzaio</i>	(ni-hari)
<i>sartu naute</i>	(ni-haiek)
<i>sartu diot</i>	(hura-hari-nik)
<i>sartu zioat</i>	(hura-hari-nik, etiko)
<i>sartu zizkioat</i>	(haiek-hari-nik, etab.)

→*Aspektuak* (bi sail bikun) eta →*denborak* →aditz-jokoan sartzen direnez gero, euskal aditzak ugaritasun harrigarria du.

Elkarrizketan entzule dagoena bereziki aipatzeari, «hitano» deritzo euskaraz; eta oso ezaugarri berezia da: «la conjugaison basque comprend tout un jeu de formes que l'on appelle *allocutives*, et qui constituent un de ses traits les plus originaux» (Lafon).

Gero eta osokiago, euskal aditza *laguntzailez* lortzen da; baina antzinako denboretan, galtzen hasia dena dela, aditz sintetikoa bazegoen (→laguntzailerik gabea, alegia):

etortzen nintzen / nentorren

F) SUBJEKTUAK

Euskal perpausean, normaltzat eman daiteke hiru subjekturen ego-kiera:

nik amari liburua erosi diot

Alegia:

nork erosi: nik (-t)

zer erosi: liburua (d-)

nori erosi: amari (-o-)

Gramatika sortzailean «transformazio pasibo» deituko genukeen hori, euskaraz ez da erabiltzen. Erdarazko «pasiba/activa» aurkakotasu-

nik ez dago euskaraz; →ergatibo (nork) eta datibo (nori) kide hertsiaik dira; eta, hitz batez, euskal aditzaren pasibotasunik ez dago. Euskal →joskera *bakarra* bait da ez bata, ez bestea. «Allí donde no hay oposición de voz que *enfrenta* formas pasivas a activas, el verbo sólo puede ser considerado como *neutral o indiferente* a este respecto» (Čikovava, →Mitxelena).

Dena dela, inoiz falta ez den elementua NOR da; eta, zentzu horretan, euskal aditzaren ardatza NOR dela esan behar da; eta NORK eta NORI erantsiak direla (-K eta -I →atzizkiak erantsitzat har daitezkeen bezala). Era berean, eta →deklinabideari dagokionez, NOR elementuari dagokio Ø →marka.

Erdal subjektua, dena dela, eta euskal hiru subjektuok, guztiz dira desberdinak eta erkatu ezinak: «le fait que l'accord ainsi établi se fait avec chacun des trois déterminants, *oppose nettement* l'accord basque et celui des langues indoeuropéennes traditionnelles» (Martinet). Fillmore-ren teoriak arakatu behar lirateke.

G) HIRU KASU NAGUSI

Horri atxekirik, oso leku berezia dagokie NORI eta NORK →kasuei; -ko atzizkia ezin bait zaizkie atzetik erants. Antzinako deklinabidea, «abkhaz»-ezkoaren antzera, hastapenetan murrizta izan balitz bezala.

Berriro ere, hortaz, euskal deklinabidea *ximplea* izan dela esan dezakegu; eta gero, baina ez oso aspaldian, *atzizki*-mordo bat erantsi zaiola. Atzizki-mordo hau, ordea, -koren bitartez froga daitekeenez, bestelakoa da; eta gerozkoa seguraski.

H) EUSKAL ERLATIBOA

Gramatika sortzailearen arabera, →erlatiboa izaten da →transformazio bidez, eta ez bestela, azal daitekeen perpaus-moldeetako bat.

Hots, beste ezertan ez dira desberdinago ageri euskara eta ondoko hizkuntzak:

el hombre que has visto hoy
l' homme que tu as vu aujourd'hui

1 2 3 4 5 6 7

gaur ikusi duzu-n gizon-a

6 5 4 3 2 1

I) IZAN ETA EZ IZAN

Lafon-ek behin eta berriz azpimarratu duenez, euskal aditzaren biketan hau ageri da: →*iragana ez dagokiola orainari*, agian-ezko aditz-jokoei baizik:

nator / nentorren, banentor
dugu / genuen, bagenu

Iragana, hitz batez, ez-izanekin doa euskaraz; *izan*-arekin loturarik ez balu bezala.

Iraganaren marka, bestalde, (-n), Abkhaz-*ez* aurkitzen den berbera da.

J) «BAT» ATZETIK

Abkhaz-*ez* bezalaxe, zenbatzaile guztiez bestaldera (*hiru etxe, lau etxe, hamar etxe*), «bat» atzetik doa: *etxe bat*.

→Ezaugarri arkaikoa bide da, alde horretatik, bizkaieraz bizi den →sintagma:

etxe bi
gazte bi

(eskuarki entzun ohi den «bi etxe» eta «bi gazte» horiez bestaldera).

BIBLIOGRAFIA

- MICHELENA, L.: *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Auñamendi, 1964.
TOVAR, A.: *La Lengua Vasca*, Amigos del País, 1950.
LAFON, R.: *La langue basque*, *Musée Basque*, Bayonne, 1973.
— *Etudes basques et caucasiques*, Salamanca, 1952.
BOUDA, K.: *Introducción a la Lingüística Caucásica*, Salamanca, 1952.
MARTINET, A.: *La linguistique synchronique*, (206/222), PUF, Paris, 1968.
— *Economie* (370/388), Ed. Francke, Berne, 1970.